

POVABLJENI GOST

Dr. Miran
Komac

Narodnostnomanjšinska problematika skozi prizmo raziskovalnih procesov

Politični sistem, ki se je samodefiniral kot socialističen, je na področju znanosti ustvaril prav posebno sintagmo – (družbene) politične odločitve morajo biti znanstveno verificirane. To je v monističnem sistemu brez ostankov navadno pomenilo, da »znanost« pojasnjuje, razlaga in potrjuje že sprejete politične določitve, šlo je torej za negacijo nujno potrebnega paralelizma med znanostjo in politiko, ki je edino možen pri analizi

»zakonitosti« razvoja družbenih procesov.

Kot posledica tovrstne sprege se je na področju preučevanja »tipičnih« nacionalnih manjšin uveljavila *točno določena triangularnost* (matična nacija – nacionalna manjšina – večinska nacija), ki je poudarjala percepcijo posameznih delov tega trikotnika kot relativno avtarkičnih celot. Takšno gledanje je porodilo vrsto simplifikacij pri preučevanju odnosov/procesov, ki se med temi deli pojavljajo in odvijajo. Posebej velja omeniti tri komponente takšnega »tradicionalnega« gledanja:

a) Primarnost *disjunktivnih* procesov pri analizi nacionalnih manjšin ter iz tega izvirajočo

b) *vrednostno neuravnoteženo analizo*, saj se pri obravnavi manjšin – v nasprotju z obravnavanjem matične nacije in večinske nacije – marginalizirajo ali celo prezrejo problemi avtentičnega dogajanja znotraj teh skupnosti, tako da je le poredko prihajalo v ospredje navidezno banalno vprašanje, kaj se v resnici dogaja znotraj nacionalnih manjšin?

c) *Dvonojsko (separatno)* obravnavanje problematike slovenskih manjšin v sosednjih državah na eni in narodnosti v Sloveniji na drugi strani je navadno zbudilo vtis, da so določeni procesi (npr. »asimilacija«) le produkt »nesocialističnih« političnih sistemov. Gre za nasledek zmotnega in v okviru t. i. »jugoslovanskih mednacionalnih odnosov« celo tragičnega prepričanja, da ureditev odnosov na ravni pravnega zagotavljanja kolektivnih pravic narodnih manjšin pomeni tudi dejansko razrešitev vseh problemov. Logika tega protislovja leži v inkongruenci (neskladju) med kolektivnimi in individualnimi pravicami. Po drugi strani pa je pri pripadnikih manjšin v Sloveniji nastajal občutek, da slovenska država favorizira slovenske manjšine v sosednjih državah. Zdi se, da je povojno permanentno izgrajevanje nacionalne države (ta se v zadnjem času močno pospešuje), ki postavlja v prvi plan združevanje oseb na etnični osnovi ne glede na mesto njihovega bivanja, osnovni vzrok za ohranjanje in poglobljanje tega (ne zgolj) »občutka«.

Gornja ugotovitev se zdi ključna ne le kot pot k demitologizaciji političnih konstruktov (v smislu, denimo, dobro znane krilatice o manjšini-motu med narodi/državami; slednje bomo pač morali zamenjati z bolj utemeljenim izhodiščem, po katerem so manjšine subjekt lastnega razvoja), ampak je nedvomno izhodiščnega pomena tudi za obravnavo nacionalno manjšinske politike kot procesa samopreobrazbe.

Kakršnokoli revidiranje izhodišč za preučevanje manjšin ne more mimo dejstva, da je prav problematika nacionalnih manjšin med izjemno političnimi/spolitiziranimi družboslovnimi temami, politizacija pa more vprašanje nacionalnih manjšin izrabljati bodisi kot *paradnega* bodisi kot *trojanskega* konja. Da je bilo v preteklosti tudi znanstveno delo takim zlorabam na roko, ni potrebno posebej poudarjati, in čeprav so nasledki tega časa še danes zaznavni, se vendarle uveljavlja nova smer raziskovanja, ki v samo središče svoje pozornosti postavlja nacionalno manjšino kot soustvarjalca lastne podobe. V nadaljevanju prinašam kratek povzetek teh novih raziskovalnih vodil v obliki dveh temeljnih tez:

1. Kljub vsem pastem, ki jih prinašajo različni poskusi definirati globalne družbene skupine, bomo v izhodišče prve teze postavili poskus *opredeliti »objekt« preučevanja*. Pri tem je mogoče tako slovenske nacionalne manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem kot tudi italijansko in madžarsko v Sloveniji opredeliti kot »tipične« nacionalne manjšine v smislu zgodovinskega dejstva, da gre za etnične populacije, ki so ob historični nacionalni/državni konsolidaciji v tem delu Evrope ostale zunaj svojega večinskega nacionalnega/državnega prostora. Hkrati pa manjšina ni le del svojega matičnega naroda, temveč ima zavezujoč državljanski status v okviru večinske nacije, in zaradi okolja v novi nacionalno/državni entiteti dobiva samostojne poteze, hkrati pa se napaja tudi pri svojem matičnem narodu. Navedeno kaže, da so »tipične« nacionalne manjšine *idiosinkratični narodnostni organizmi*, katerih razvoj ne določajo le zunanje, temveč tudi notranje zakonitosti, izoblikovane v naznačenem procesu dvotirne socializacije.

Iz povedanega je hkrati razvidno, da je manjšina zgodovinska kategorija, torej osebek z lastnim zgodovinskim razvojem. Res je sicer, da to dejstvo že dolgo poznamo, toda kaj ko smo v vsesplošnem iskanju posebnosti v primerjavi z drugimi narodi prepogosto pozabljali nanj. Narodna manjšina je torej specifična družbena skupnost, ki z interioriziranjem elementov iz okolja razvija svojo lastno (tudi politično) kulturo. Brez priznavanja teh dejstev se nam kaj lahko zgodi, da bomo zagovarjali »arhaične« etnične tvorbe, katerih obstoj in razvoj sta možna le ob močnih spodbudah »od zunaj«. Na drugi strani pa obstaja nevarnost, da bi avtomatično priznavali obstoj »naravne asimilacije«; slednja namreč izgubi svoj zgolj negativni pomen kot oznaka procesov/pojavov, če v analizo pritegnejo problem posameznikove avtonomne dejavnosti. Pogoj za izločitev pojma »naravne asimilacije« pa je vsekakor izvršitev tistih zgodovinskih in političnih procesov, ki jih opredeljujemo kot »interna samoodločba« dane manjšinske skupnosti.

Povedano jasno kaže na to, da problematike nacionalnih manjšin ni mogoče zadovoljivo zajeti brez

2. *večdisciplinarnega preučevanja*.¹ Zdi se, da bi bilo mogoče večdisciplinarno analizo družbenih, političnih, kulturnih, jezikovnih... procesov znotraj manjšine uspešno zastaviti na hipotezi, da se kot objektivno dejstvo pojavlja določena narodnostna skupnost (v našem primeru slovenske manjšine v sosednjih državah in narodnosti v R Sloveniji) s posebnimi (*narod-*

¹ Namenoma govorimo o večdisciplinarnosti in ne o interdisciplinarnosti. Slednji pojem je za avtorja močno fluiden. Njegova nedodelanost je pogosto vplivala na to, da se je vsak ukvarjal z vsem, na koncu pa so nam ostale samo deskripcije. Zato je potrebno »veljavo« ponovno vrniti disciplinam, interdisciplinarnost pa opredeliti kot individualno sposobnost posameznih raziskovalcev za vključevanje spoznanj in videnja iz drugih disciplinarnih področij.

nostno) konstitutivnimi elementi, ki na poseben način integrirajo širše družbene, politične in kulturne značilnosti svojega prostora (*manjšinskost*). Posamezniku prirojeni nacionalni status (*etnično poreklo oz. narodnostna pripadnost*) v povezavi s procesom socializacije (interiorizacije elementov narodnostnega in manjšinskega) zaznamuje proces, pri katerem se ob hkratnem delovanju individualnih psiholoških determinant zavestno opredeli za pripadnika določene nacionalne skupnosti (*tedaj za narodnostno identiteto*). Našteto so bistvene sestavine političnega življenja pripadnikov nacionalnih manjšin (nacionalno manjšinska politična subkultura).

Ko smo tako izrisali bistvene nove elemente pri preučevanju nacionalnih manjšin, je mogoče razbrati, da dosedanje delo na nacionalni manjšinski problematiki vsebuje ker nekaj elementov »brambovskega pristopa«, ki ga je čas presešel. Za doseganje validnih rezultatov dela je potrebno pristop posodobiti s pomočjo izgrajevanja *komparativnega modela analize*. Le primerjave s sorodnimi situacijami v bližnji in daljni okolici nam lahko potrdijo naše težnje po »ekskluzivnosti« oziroma nas prepričajo o tem, da se pri nas ne dogaja nič takega, kar ne bi bilo videno in doživeto (že) tudi v drugih okoljih.

Šele tedaj, ko v središče analize postavimo sočasnost preučevanja, denimo, slovenske manjšine na Madžarskem in madžarske narodnosti v Sloveniji, lahko odkrijemo korelativnost, pa tudi univerzalnost mnogih parcialnih etničnih procesov, ki se odvijajo v pogojih različnih družbenopolitičnih ureditev ne glede na stopnjo pravne zaščite posamezne manjšine. Oblike etnične stratifikacije, integracije, asimilacije se tako npr. pojavljajo tudi znotraj italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji, čeprav uživajo pravno-politično varstvo in priznanje, ne pa le znotraj slovenskih manjšin v sosednjih državah. To nas navaja na misel, da moramo vlogo in vrednost izčrpavajočega boja za vseobsežno pravno zaščito na »tradicionalnih« temeljih znova preudariti. Poleg tega, gotovo »uporabno« zastavljivega cilja prihodnjega raziskovanja, pa je mogoče zaznati še dvoje vprašanj, ki se jima ne bo mogla izogniti niti politika niti znanost, namreč vprašanje

a) narodnostne identitete in političnega pluralizma,

b) uveljavitve pojmov enotnega slovenskega, italijanskega in madžarskega kulturnega prostora, brez katerih ni mogoče uveljaviti koncepta subjektivitete razvoja nacionalnih manjšin in na njem zgrajene politične prakse.

Že uvodoma sem nakazal, da odslikava položaj narodnih manjšin (narodnosti) v Sloveniji navidezno paradoksalno situacijo: razvejana zakonodaja ob sočasni prisotnosti asimilacijskih procesov (vsaj v sferi narodno identitetne zavestnosti). Zdi se, da je razrešitev tega protislovja možna, če izhajamo iz pojma »sožitja«: to je bilo pojmovano v smislu skladnosti medsebojnih odnosov med pripadniki večinskega naroda in narodne manjšine ter kot odsotnost konfliktnosti. Zanikanje protislovnosti kot gibala razvoja odnosov (procesov) med različnimi etničnimi skupinami pa je pomenilo predvsem to, da je bilo »sožitje« opravljeno na škodo narodnih manjšin.

Če želimo namesto asimilacije uvajati sodobne procese deasimilacije ter preprečiti, da bi se narodne manjšine sprevrgle v folklorno sestavino Republike Slovenije, je potrebno pojmu sožitja dodati nove vsebine: obravnavati jo velja kot odnose (proces), ko dva različna, v našem primeru etnična organizma, živita v skupnosti, ki je za oba koristna. V luči tega dejstva se nam zavarovanje sklopa posebnih pravic narodnih manjšin kaže

kot nujna oblika izenačevanja razvojnih startnih osnov med pripadniki različnih etničnih skupnosti (večinske in manjšinske) in ne privilegiranja določenih segmentov populacije v državi. Ko se iz teh izhodišč skuša opredeliti koncept narodno manjšinskega etnorazvoja (z ustreznimi refleksijami v sferi zakonodaje) bi morala razprava obseči vrsto problemskih sklopov, ki jih v drugih okoljih prepoznavamo s sintagmo »globalnost zakonodaje«.

Razmišljanja bi veljalo začeti že s pojmovnim aparatom, saj obstaja izjemno »bogastvo« pojmov in izrazov za vrednostno sorodne ali celo enake pojave. Velja opomniti, da so poizkusi uvajanja nove terminologije (narodnost, itd.) želeli že v sferi deklarativnosti opraviti z družbeno podrejenostjo in marginalnostjo etničnih manjšin, toda žal se je ta deklarativnost zasedla na mnoga konkretna problemska področja življenja manjšin, kar je še povečevalo izgubljanje narodne identitete.

Resna razprava o procesih deasimilacije v obdobju prihajajoče postmoderne družbe terja ponovno ovrednotenje vsaj naslednjih problemskih sklopov:

1. *teritorij*: vprašanja avtohtonosti in aloktonosti ter v tem okviru še migracijskih procesov, kar v osnovi vodi v razpravo o možnostih preseganja sedaj obstoječega »rezervatnega« tipa zaščite, ki je inkompatibilen s sodobnimi mobilnostnimi potrebami posameznika. V primeru obeh narodnih manjšin v Republiki Sloveniji pa tudi upoštevanje njunih specifičnosti; razdeljenost italijanske med dve republiki (Hrvaško, Slovenijo) ter migracijski procesi madžarske populacije zunaj primarnega avtohtonega teritorija;

2. *število*: statistični trendi zmanjševanja pripadnikov etničnih skupin vplivajo na premike v etnični sestavi narodnostno mešanega ozemlja; v tem okviru velja opozoriti na nevzdržnost korelacij med številom pripadnikov manjšin ter obsegom kolektivnih pravic, ki naj bi jih bila narodna manjšina deležna;

3. *jezik*: je zagotovo najpomembnejši zunanji kazalec obstoja različnih etničnih populacij. Za obstojnost, rabo ter veljavo jezika narodnih manjšin je resda pomembna njegova občja družbena veljava (ter je zagotovo bistvena razlika med pomenom madžarskega in italijanskega jezika), vendar je prav tako res, da je raba jezika manjšin v javnem življenju nujno potrebna spodbud prek ustreznih zakonskih določb;

4. *kultura*: v tem trenutku bi veljalo predvsem razmišljati o pravici do ohranjanja in razvoja narodno manjšinskega kulturnega premoženja prek dejavnosti, ki so za to skupnost značilne, pri čemer se mora ta pravica uveljavljati ob ustreznih podpori državnih oblasti. V nekem smislu mejni pojem med jezikom in kulturo opredeljujemo toponomastiko, to velja seveda obravnavati tudi kot javno dvojezično poimenovanje, vendar tudi, če že ne predvsem kot ponoven povratek k izvornim krajevnim, ledinskim, itd. imenom, ki so pogosto nastali pred prevlado sedanjega dominantnega naroda na tem ozemlju. Vzpostavitev dominantnosti pa je očitno terjala (vsaj vizuelno) prekinitev kulturne tradicije. To dejstvo nas opominja, da bi bila analiza;

5. *zgodovinskega spomina* narodnih manjšin še posebej relevantna. Gre za potrebo po zavarovanju zoper različne oblike »uspomeničenja« preteklosti, kar vselej z vnašanjem sodobnih političnih teženj deformira resnično obliko zgodovinskega spomina, največkrat s strani večinskega naroda na škodo manjšin.

6. *ekonomska struktura* narodnih manjšin je lahko nadvse zanimiva,

vendar hkrati tudi polemično področje tedaj, ko skušamo povezovati obstoj manjšin s posebnimi manjšinskimi gospodarskimi organizacijami. V najširšem pomenu besede bi ta problemski sklop veljalo opredeliti kot pravico pripadnikov manjšin do skladnega družbenega in gospodarskega razvoja naselitvenega prostora ob priznanju pravice predstavnikom manjšin po polni soudeležbi pri odločitvah, ki zadevajo gospodarjenje s prostorom;

7. *medetnični odnosi* so nadaljnji pomemben sklop, ki bi ga veljalo še posebej podrobno obravnavati. Tako bi lahko govorili o razmerju med sklopom disjunktivnih in konjunktivnih procesov, o možnostih izgrajevanja kulturnega pluralizma, itd. Slednjega ni mogoče doseči brez zagotavljanja;

8. *ustrezne zastopanosti* pripadnikov (predstavnikov) manjšin v tistih institucijah sistema, ki odločajo o temeljnih vprašanjih, povezanih z življenjem in dejavnostmi narodnih manjšin; zdi se, da je to eno izmed ključnih vprašanj v prehajanju manjšin od procesa/stanja marginalnosti k manjšinam kot subjektov lastnega razvoja;

9. ustrezno razvejani ter od države večinskega naroda omogočeni odnosi *med narodno manjšino in državo matičnega naroda* nedvomno dopolnjujejo pozitivno korelacijo med že omenjeno participacijo manjšin ter izgrajevanjem njihove subjektivitete;

10. iz zgoraj zapisanega je mogoče razbrati, da je vloga države večinskega naroda (*oziroma njene obveznosti*) ključna pri koncipiranju in uresničevanju etnorazvoja narodnih manjšin;

11. in ne nazadnje bi razprava morala obseči še vprašanja izgrajevanja, ohranjanja ter izgubljanja *narodne identitete*, kakor tudi analizo vloge posameznih medijev: začeni s šolo, kulturnimi društvi, političnimi organizacijami, sredstvi množičnega obveščanja, cerkve, delovnega okolja, itd.

Vse omenjene elemente skušamo na Inštitutu za narodna vprašanja tudi empirično preverjati, in to prav na primeru madžarske narodnosti v Prekmurju in slovenske v Porabju. Podlaga za to je poseben raziskovalni projekt, ki ga izvajamo v sodelovanju s kolegi iz Budimpešte pod skupnim naslovom »Medetnični odnosi v urbanem okolju – primer Lendave in Monoštra«.

Poleg tega pa posvečamo posebno pozornost obravnavi različnih medijev socializacije. Ustroj dvojezične šole je predmet longitudinalne študije, ki jo izvajamo v okviru mednarodnega projekta pod okriljem OECD/CERI; dosedaj opravljeno delo smo objavili v posebni monografski zbirki (Ethnicity 1).